

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Грязнова К.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-09

ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖУ: РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

У статті розглядається роль та функції пейзажу в художньому творі, зосереджується увага на таких літературознавчих категоріях як хронотоп, сюжетне мотивування, форми психологізму, автор та герой. Досліджується специфіка та функції пейзажу в художньому світі Марка Вовчка, П. Мирного, В. Стефаніка, М. Коцюбинського. Еволюція пейзажу в творах письменників обумовлюється залежністю від стилю твору та самотності митця.

Ключові слова: пейзаж, функції, образ, стиль.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Грязнова К.

– соискатель степени высшего образования «Бакалавр» украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖА: РОЛЬ И ФУНКЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

В статье рассматривается роль и функции пейзажа в художественном произведении. Внимание сосредоточено на таких литературоведческих категориях как хронотоп, сюжетная мотивировка, формы психологизма, автор и герой. Исследуется специфика и функции пейзажа в художественном мире Марка Вовчка, П. Мирного, В. Стефаніка, М. Коцюбинского. Эволюция пейзажа в произведениях писателей обусловлена зависимостью от стиля произведения и самобытности автора.

Ключевые слова: пейзаж, функции, образ, стиль.

Zhizhchenko L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Gryaznova K.

– Bachelor's Degree Programme student, Ukrainian Language and Literature Department, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

POETIC OF LANDSCAPE: THE ROLE AND FUNCTION IN A WORK OF ART

The article deals with the role and function of the landscape in a work of art. Attention is focused on such categories as the literary chronotope, plot motivation, forms of psychology, author and protagonist. The specificity and the landscape features in the artistic world Vovchok Mark, P. Peace, V. Stefanik, Kotsyubinsky. The evolution of the landscape in the works of writers due to the dependence on the style of the work and the author's identity.

Key words: *landscape, function, image, style.*

Постановка проблеми. Пейзаж – один з найважливіших складових елементів зображеного світу художнього твору. Форми й функції пейзажу змінювалися упродовж літературного процесу. В літературі кінця XIX – початку XX століть розвиток пейзажу пов'язаний із домінуванням в літературі індивідуально-авторської свідомості, а відтак, пейзаж втрачає настановку на зображальність стає особливою призмою, крізь яку письменник відтворює внутрішній світ героя. Хоча теоретичне осмислення категорії пейзажу достатньо вивчене зарубіжними та вітчизняними літературознавцями (О. Білецький, В. Жирмунський, Ю. Тинянов, Д. Наливайко, О. Галич, Л. Петрухіна, А. Ткаченко), роль та функції пейзажу й досі лишаються відкритими питаннями літературознавства. Отже, є необхідність уточнити роль та функції пейзажу в творах українських письменників.

Аналіз останніх досліджень. До найновіших розробок поетики пейзажу належать студії Соколовської Ю., Сідорцової С., Себіної Є., Петрухіної Л. У пропонованій статті на основі класифікації функцій пейзажу Себіної Є. наводиться наша оцінка та аналіз функцій пейзажу у творах класичної та модерної української літератури.

Метою пропонованої статті є спроба уточнити роль та функції зображення природи в творах реалізму та модернізму.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) дослідити місце та функції пейзажу; 2) проаналізувати засоби створення пейзажу та їх еволюцію в творах українських письменників; 3) розкрити самобутність художнього світу митців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пейзаж відіграє важливу роль у формуванні цілісного образу літературно-художнього твору. Залежно від функціонального призначення він може мати різноманітні форми прояву в художніх текстах. У літературознавстві для характеристики пейзажних елементів у творі використовують таку термінологію: пейзажні описи, пейзажні картини, пейзажні топоси, пейзажні штрихи, психологічні та епічні

пейзажні паралелі, пейзажні деталі тощо. Термінологічний підхід до визначення й аналізу пейзажного образу пояснюється обсягом пейзажного уривка, локалізацією в тексті твору, смисловим зв'язком пейзажу з іншими образами тощо. У зв'язку з роллю, яку відіграють пейзажні образи у художньому світі твору, дослідники виділяють ряд функцій пейзажів у літературі:

1. *Пейзаж як елемент хронотопу.* У літературно-художньому творі пейзаж може бути необхідний для окреслення місцевості, де відбуваються сюжетні події. У деяких творах ця функція реалізується на рівні географічної конкретизації, що сприяє підсиленню достовірності зображеного письменником світу. Можна знайти багато таких прикладів у творчості І. Нечуя-Левицького. Письменник розгортає свою реалістичну оповідь у конкретно визначеній, а не в умовно-абстрактній місцевості. Населені пункти, які згадує автор у своїх творах, є на географічній карті: «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки» тощо.

Крім просторових параметрів літературно-художнього твору, пейзаж нерідко визначає і час сюжетних подій. Автор за допомогою пейзажної картини може задавати часові координати твору, вказувати на відрізок доби, пору року, місяць тощо. Наприклад, експозиційний пейзаж у повісті П. Мирного «Лихі люди» містить чітку вказівку на те, що об'єкти зображення (природний краєвид, місто П., базар, тюрма) будуть представлені читачеві в ранковому світлі, оскільки вже в першому абзаці йдеться про прихід світанку, детально описаного письменником.

2. *Пейзаж як чинник сюжетної мотивації.* Природні явища й, особливо метеорологічні процеси (зміни погоди, розгул стихій, негода) можуть бути знаками зміни або безпосередньо впливати на перебіг подій у той чи той бік. Так, у світі природи М. Коцюбинського представлено потужні стихії, у тому числі й море. Пейзажне зображення моря в акварелі «На камені» є знаком майбутніх випробувань, що трагічно закінчаться для героїв, але втрата життя не означає духовного зламу і поразки. Саме тому образ моря є в новелі точкою відліку та фіналу, з'являється в композиційному обрамленні тексту твору, слугує в новелі точкою відліку та фіналу й виявляється тою самою природною субстанцією, що здатна прийняти й трансформувати прагнення героїв до свободи, хоч і ціною припинення земного існування. У новелі В. Стефаника «Новина» ріка стає каталізатором трагічної події. Гриць Летючий, подивившись на річкову воду, ще гостріше відчув душевний тягар і втопив свою дитину. Іноді виконання пейзажною картиною цієї функції має латентний характер. Наприклад, експозиційний пейзаж у романі П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні...» є ідилічним

зображенням весняного поля, проте, саме ця пейзажна картина містить зародки майбутніх колізій, що виступатимуть рушійними силами сюжету. Зокрема, це стосується «любовної» лінії роману «Чіпка – Галя», а також проблеми «земля – добробут», що буде наскрізною ниткою проходити через увесь твір. Крім того, акцентована в пейзажі сприятлива мить для хлібороба може бути часом розгортання не тільки сільської пасторалі. Подальша поява головного героя, що репрезентує не хліборобський світогляд в романі, є своєрідною точкою відліку в розвитку однієї з ключових колізій роману – протистояння селянської та козацької системи цінностей.

3. Пейзаж як форма психологізму. Цей функціональний аспект пейзажу обумовлює формування певних настанов емоційно-психологічного сприймання твору. Такий пейзаж допомагає розкрити внутрішній світ героїв, передати настрої, висвітлити почуття, думки, духовний стан людини. Психологічна функція пейзажу реалізується в підготовці читача до змін подій твору та житті персонажів.

Серед психологічних пейзажів виділяють пейзаж-паралель, пейзаж-проекцію та характеротворчий пейзаж.

Пейзаж-паралель є зображенням певного стану природи, що співзвучний психоемоційному стану людини на основі суголосності чи контрасту. Прикладом такого пейзажу може бути експозиційний пейзаж у повісті П. Мирного «Лихі люди», де теплому погожому ранку, динамічному й піднесеному наповненому грою барв, звуків, протиставляється образ жахливої тюрми, де люди не бачать сонячного світла й постійно перебувають у темряві.

Пейзаж-проекція виконує завдання ситуативного відтворення настрою або психічного стану героя, у якому він перебуває певний час, а не постійно. Такий тип пейзажу часто зустрічається в новелістиці М. Коцюбинського, зокрема, в етюді «Лялечка». Сільський пейзаж на початку твору передано в похмурих тонах, кожний зображений елемент нагнітає атмосферу негативного сприймання героїнею місцевості, де їй доведеться жити. Цей пейзаж визначає настроєву тональність твору та акцентує переживання героїні, її стурбованість та внутрішню напругу до настання переломного моменту (опису бурі), після чого вектор світосприймання героїні міняє напрямок на протилежний.

Характеротворчий пейзаж – це пейзаж, «який додатково увиразнює (у взаємодії з іншими засобами) перманентну психологічну сутність персонажів» [4, с. 12]. Сутність характеротворчого пейзажу полягає у вираженні ставлення до природи, у переданні індивідуальних особливостей її рецепції персонажем, що дозволяє дати глибоку всебічну характеристику

його почуттєво-інтелектуального світу. Характеротворчі пейзажі часто зустрічаються в прозі І. Франка, зокрема, у романі «Борислав сміється». Так, індустріальні бориславські краєвиди розкривають непереборну внутрішню ненаситність та прагматичну філософію Германа, для якого головне завдання в житті – отримання прибутків.

4. *Пейзаж як форма присутності автора (непряма оцінка подій, персонажів, вираження значущих ідей твору та ін.).* У творах, де є такий тип пейзажу, нерідко спостерігається високий рівень умовності. Автор може використовувати різноманітні жанрові форми для того, щоб через пейзажний образ передати свої погляди не тільки на події, що відбуваються у творі, на природу, людей, але й на соціально вагомі явища, етнічну історію тощо. Приклади різних способів представлення авторської позиції можна знайти у творчості М. Коцюбинського. У повісті «Тіні забутих предків» авторська позиція й позиція головного героя на гірський світ Карпат цілковито співзвучні в піднесено-захопленому ставленні до неповторних краєвидів Гуцульщини з таємничою природою карпатських лісів.

5. *Пейзаж як елемент сюжетно-композиційної організації твору.* Пейзаж у творі виконує важливу текстотворчу функцію. На нашу думку, некоректно вважати пейзаж «позасюжетним» елементом твору, оскільки він виходить за межі чистої описовості, і, отже, вичленити його із тексту без порушення композиції, не уявляється можливим. У художніх текстах українських письменників пейзажні картини часто не виділяють у чисту композиційно-мовленнєву форму- «опис», а виявляють включенням у розповідь. Характер зв'язків оповідання й пейзажних картин дозволяє виділити чотири моделі текстотворення. У першій моделі пейзажної картини передуює розповідь, у другій – розповідь передуює пейзажній картині, в третій – вона включається в розповідний контекст, у четвертій – пейзажна картинка обрамлює розповідь.

Зразок першої моделі є в історичній повісті-казці М. Вовчка «Кармелюк»: «Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече – і злічити, здається, не можна. Одного разу, у дорозі, вилучилося мені заночувати на селі, у маленькій такій хатці, у вишневім садочку» [1, с. 362].

Тут пейзаж виконує експозиційну функцію для моделювання хронотопу за законами казково-пригодницького жанру.

Приклад другої наявний в оповіданні П. Мирного «Морозенко»: «Ось він вибрався на чисту поляну. Кругом ліс обступив її, а вона,

чиста та біла, лежить собі, відпочивав під холодним снігом, і тільки зірочки виблискують по їй своїми сизо-жовтуватими іскорками.... Чи не Морозенкова се, бува, горниця? Чи не задля себе він прибрав її так чепурно, чисто? Кругом обставив деревом високим з кучерявими верхів'ями, пообтикав невеличкі полянки поміж деревом кущами тонкої ліщини, від вітру холодного закриває. Певно, се його світлиця» [5; т. 1, с. 253].

Розгорнута пейзажна картина подана письменником після основної розповіді та виконує функцію ретардації. Пейзажна картина надає попередньому повідомленню переконливості та виразності й, по суті, збігається з таким сюжетно-композиційним елементом, як розвиток дії.

Третя модель репрезентована в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: «Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий ґрунь (верх). Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався крізь гіллячки кущів. За ним підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. Довгі плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки корів обзивались, як далеке зітхання, все частіше попадалось велике каміння, що далі, на самім вершку, творило хаос поламаних скель, списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах корінням смерек. Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мохи, грубі, м'які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка. Кучерява зелень гогозів і афин запустила своє коріння у глибінь моху, а зверху сипнула росою червоних та синіх ягід. Тут Іван сів одпочити» [3; т. 2, 207].

Розповідь у творі органічно поєднано з пейзажними картинами, що органічно вплітаються в її канву й не можуть бути вилучені з тексту без руйнування його цілісності.

4. Четверту модель наявна в казці М. Коцюбинського «Хо»: «Ліс ще дрімає в передранішній тиші.... Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла випинається струнка постать сарни. У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі – і на галяву виходить Хо» [3; т. 1, с. 154].

«Сидить Хо і не помічає, що все живе в лісі під впливом страху затаїло дух, перестало жити, що навкруги його запанувала мертва,

прикра тиша... Пустотливий промінь сонця зупинивсь у зеленій гущині та лиш здалеку придивлявся до сивої, мов туман той, бороди Хо...Але Хо не помічав сього: він сидів, замислившись, з радісною усмішкою на устах, з надією в серці. Надія та сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом і Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки...» [3; т. 1, с. 179].

Пейзажна картина в казці, що виконує функцію обрамлення, має символічне значення. Кільцеве обрамлення завжди спрямоване на висвітлення й донесення до читача прихованого змісту, бо кільце уособлює точку відліку, завершення та безперервного циклічного розвитку всього, що існує у світі.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки: пейзаж виконує значну кількість найрізноманітніших функцій: він незамінний для тонкого аналізу психологічного стану героїв, для увиразнення будь-яких подій, є яскравою характеристикою обстановки, у якій розгортається дія. Картини природи слугують для вираження будь-якої думки автора або його почуттів і переживань, відіграють ідейно-композиційну роль, тобто сприяють розкриттю ідеї твору.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Сутності літературознавчої категорії «пейзаж»;
2. Специфіки ті призначення пейзажу в творах письменників різних жанрів.

Література

1. Вовчок М. Повісті, оповідання, казки / М. Вовчок. – Донецьк : ТОВ БКФ «БАО», 2008. – 416 с.
2. Галич О. Теорія літератури / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1988.
4. Лапій М. Психологізм як важлива ознака прозових пейзажів І. Франка / М. Лапій // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2013. – Вип. 58. – С. 61–73.
5. Мирний Панас. Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наук. думка, 1968–1971.
6. Свірідова Ю. Методика аналізу поетики пейзажу в австралійських віршових текстах ХХ ст. / Ю. Свірідова // Науковий вісник Херсонського університету. Серія : Лінгвістика. – Херсон, 2015. – Вип. 23. – С. 128–134.
7. Хализев В. Теория литературы / В. Хализев. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 253 с.